

Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті

Тұлғаның іс-әрекеті мен қарым-қатынасы

Орындаған: Қадырханова Ж.Ж

6M011600-

география

1 курс

магистранты

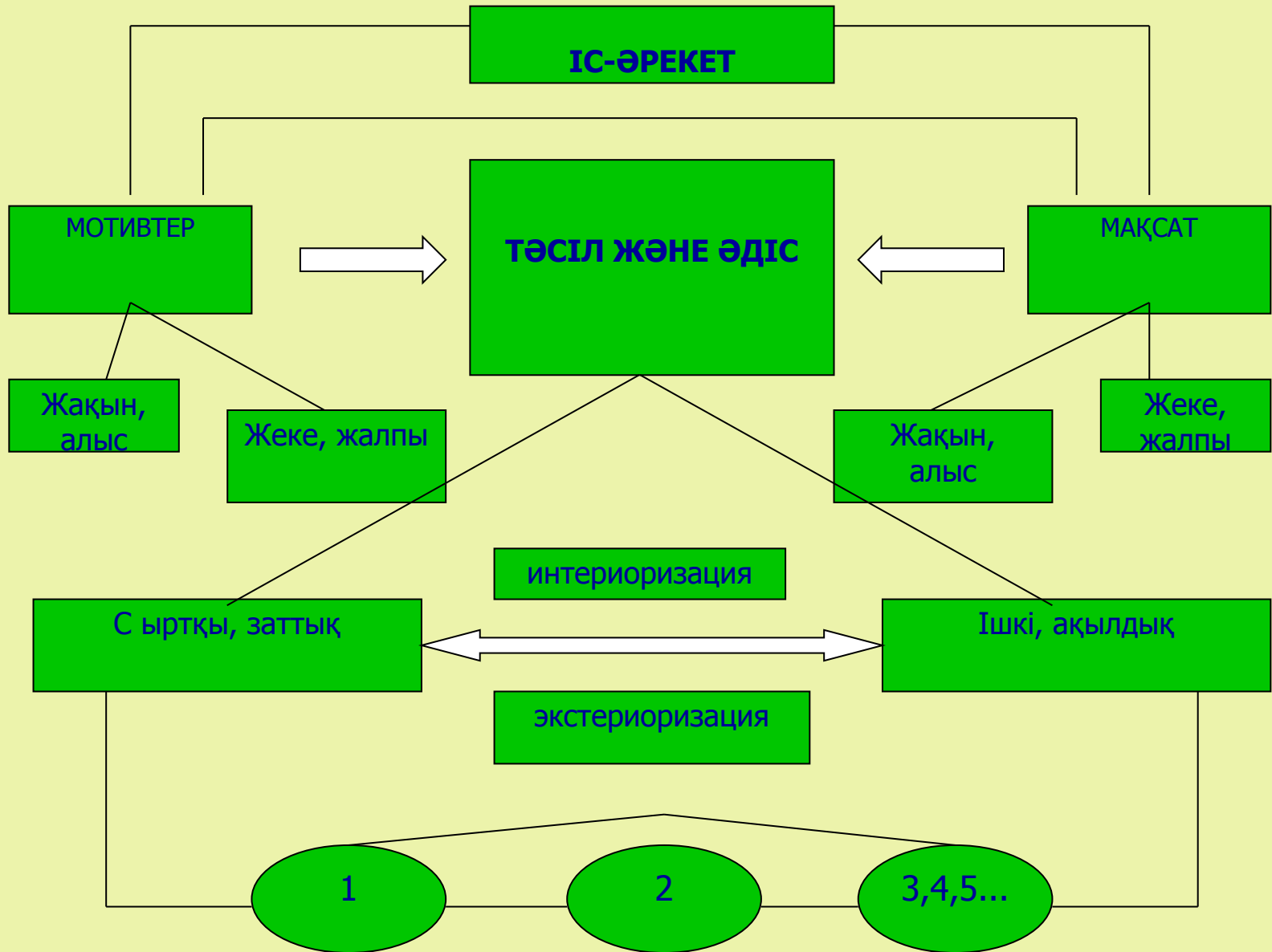
ЖОСПАРЫ:

- 1. Іс-әрекеттің жалпы психологиялық сипаттамасы**
- 2. Іс-әрекет туралы жалпы ұғым**
- 3. Қарым-қатынас туралы ұғым, оның түрлерінің сипаттамасы**

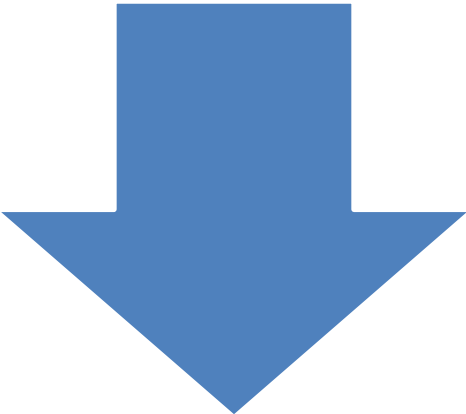
Іс-әрекет – жалпы адамзаттың
тәжірибе негізінде саналы
белгіленген мақсаттардың іске
асуымен болатын болмысты
меңгерудің адамдық әдіс-тәсілі.

Іс-әрекет – бұл саналы түзілген мақсаттың орындалуына бағытталып, қоғамдық мәнді құндылықтар немесе әлеуметтік тәжірибені игеруге байланысты субъекттің болмысқа деген белсенді қатынасының формасы.

Іс-әрекет құрылымы

Іс-әрекет – **2 негізгі** белгіге ие өте ерекшеленген **қатынас** формасы:

Іс-әрекет – бұл қандай да нәтижені қолға түсіруге көзделген **өнімді қатынас түрі**. Бірақ мұндай іс-әрекеттің өнімі тек заттасқан күйде ғана (тұрмыс қажеттері, құнды жәдігерлер және т.б.) болып қалмай, адамның әлеуметтік тәжірибе формалары да (білім, ептілік, дағды және т.б.) болуы мүмкін. Осыдан іс-әрекет үш негізгі түрде көрінеді, іске асып барады. Олар – **еңбек, ойын және оқу**.

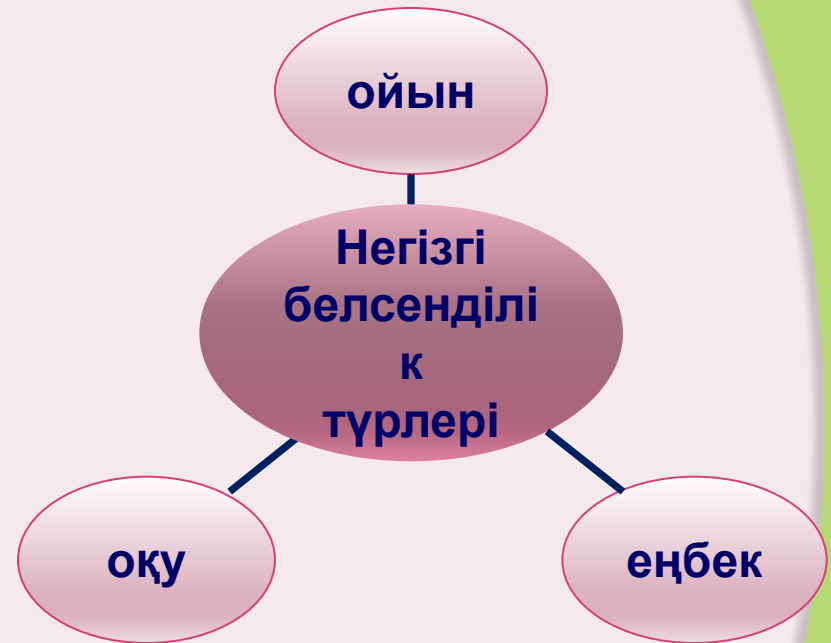
Іс-әрекет – болашақ нәтиженің идеалды бейнесі ретінде саналы танылған **мақсатпен реттелуші қатынас түрі**. Іс-әрекеттің мазмұнын, құрылымын және қозғалысын айқындаушы басты өлшем – бұл **мақсат**. Осынысымен де іс-әрекет адамның басқа белсенділік формаларынан ажырайды.

Іс-әрекетті анықтаушы жоғарыда аталған екі ерекше белгі оның негізгі жалпы психологиялық **қасиеттерін** нақтылауға мүмкіндік береді. Мұндай қасиеттерді атасақ, олар: *белсенділік, өнімділік (нәтижелілік), танылу мүмкіндігі, әлеуметтік шарттылығы, іс-әрекеттің заттасқандығы* (субъект әрекетінің міндетті түрде өзінен тыс нысанға бағытталуы), *іс-әрекеттің икемшілдігі* (жағдай өзгерісіне орай ауысуы, қайта құрылуы), *жүйелілігі*.

Белсенділік

◎ Белсенділіктің құрылымы:

- Ішкі жоспарда: қажеттілік - себеп - мақсат – есеп;
- Сыртқы жоспарда: белсенділік - әрекет - операция – қимыл.

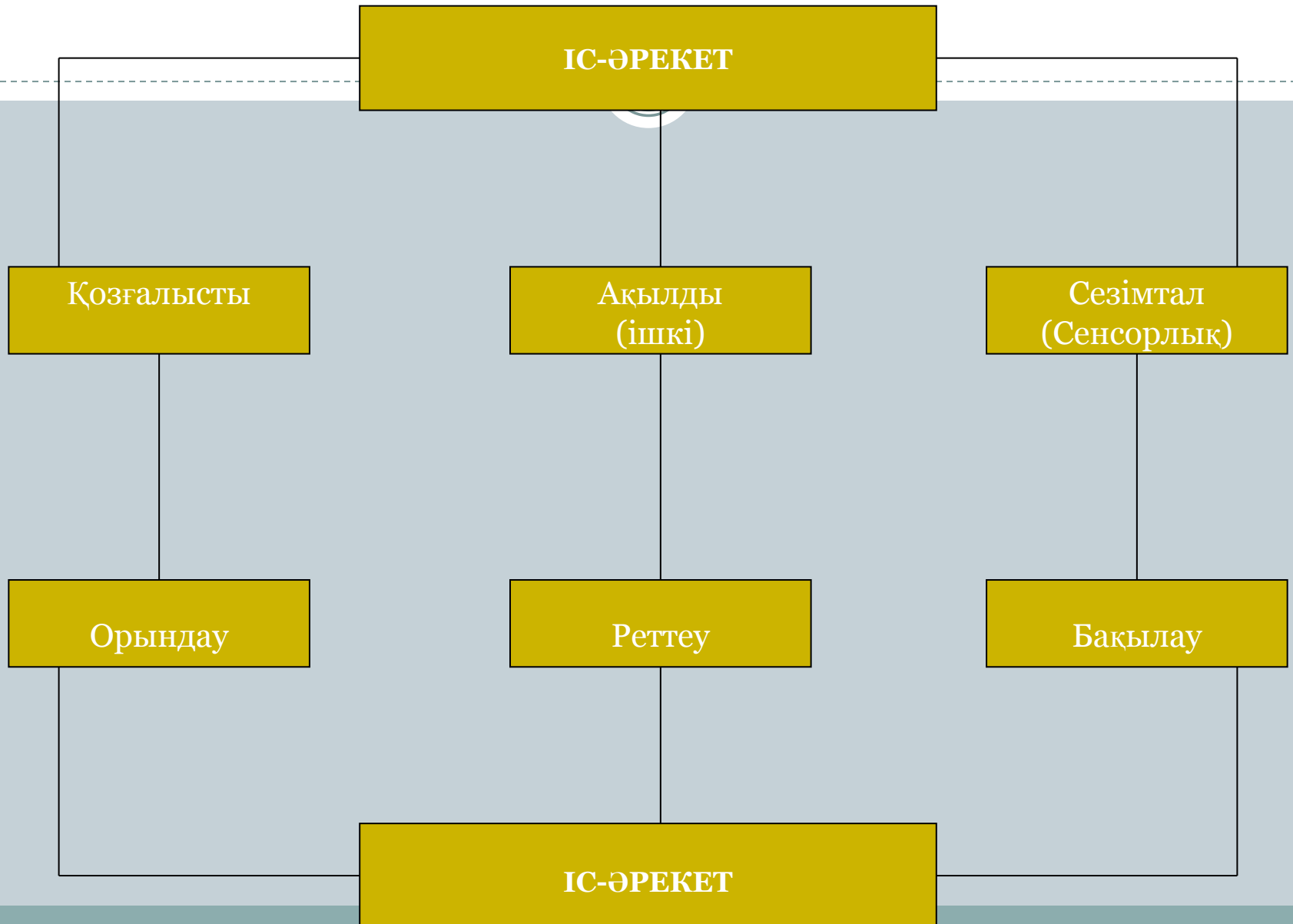
Іс-әрекет типтері

Ойын – адамдар әрекеті мен өзара қатынастарының тектік әдістері, бекіген іс-әрекеттің ерекшеленген түрі

Оқу іс-әрекеті – мақсаты адамның білім, ептілік және дағдыларды иге-руге бағытталған ерекше үдеріс түрі.

Еңбектік іс-әрекет – адам қажеттерін қамсыздандыру мен әрқилы құндылықтар жасау мақсатында табиғат, заттасқан және рухани өмір дүниелерін белсенді өзгеріске келтіру үдерісі.

Іс-әрекеттің функциясы және құрылысы

Қарым-қатынас – бір адамның басқа адамдармен қоғам мүшесі ретінде өзара әрекеттесуінің арнайы формасы. Қарым-қатынас барысында адамдардың әлеуметтік байланысы, бір-біріне деген қарым-қатынасы жүзеге асады.

Қарым-қатынас түрлері

тікелей

жанама

іскер

жеке

вербалд
ы

вербал-
ды емес

манипу-
лятивтік

Қарым-қатынас негізгі екі канал арқылы жүзеге асады: тілдік (вербалды) және тілдік емес (вербалды емес) қарым-қатынас каналдары. Сөйлеу тек қарым-қатынас құралы ғана емес, ол – ақпараттың қайнар көзі, басқа адамға әсер етудің тәсілі.

Тілдік қарым-қатынас құрылымына мыналар жатады:

- 1) сөздердің мәні мен мағынасы - сөздерді нақты, дұрыс айту, сөйлемдерді дұрыс құру;
- 2) тілдегі дыбыстық құбылыстар - сөйлеудің темпі, ритмі, интонациясы, дикциясы, дауыстың жоғары-төмендігі, әуезділігі, тембрі;
- 3) дауыс шығару көріністері - қарым-қатынас барысында пайда болатын арнайы дыбыстар. Мысалы, күлу, жылау, сыбырлау, күрсіну, “хм-хм”, “эх”, “ах”, т.б. сөздердегі дыбыстар.

Көптеген зерттеулердің көрсетуі бойынша, күнделікті қарым-қатынастың 7%-ын - сөздер, 40%-ын - дыбыстар, 53%-ын тілдік емес өзара әрекеттесулер құрайды.

Тілдік емес қарым-қатынасты зерттейтін ғылымдар:

1. **Кинестика** – адамдардың эмоциялары мен сезімдерінің сыртқы көріністерін зерттейді:

а) **Мимика** – бет-әлпеттің бұлшық ет қозғалыстарын зерттейді;

ә) **Жестика** – дененің жеке бөліктерінің қозғалыстарын зерттейді;

б) **Пантомимика** – дененің бүкіл моторикасын: жүріс-тұрыс, еңкею, қисаю, т.б. қалыптарын зерттейді;

2. **Таксика** – қарым-қатынас барысындағы қол алмасып амандасу, беттен сүю, құшақтау, сипау, т.б. денеге тию әрекеттерін зерттейді;

3. **Проксемика** – қарым-қатынас барысында адамдардың кеңістікте орналасуын зерттейді.

**Ресми-
рөлдік
қарым-
қатынас**

**Қарапайым
қарым-
қатынас**

**Маскалар
байланысы**

***Қарым-қатынас
түрлері***

**Кәсіби
қарым-
қатынас**

**Рухани
қарым-
қатынас**

**Манипулят
ивті
қарым-
қатынас**

**Ауқатты
қауым
қарым-
қатынасы**

Маскалар байланысы - ресми қарым-қатынас, адам басқа адамның тұлғалық ерекшеліктерін есепке алмайды және оны түсінуге де ұмтылмайды, әр түрлі маскаларды қолданады, басқаша айтқанда, бұл – басқа адамға деген шынайы эмоция мен қарым-қатынасты білдіртпейтін бет-әлпет көріністері мен ым-ишара жиынтығы.

Кәсіби қарым-қатынаста тұлғаның мінезі, жасы, жеке басының ерекшеліктері есепке алынады, бірақ іс-әрекет ерекшеліктері маңыздырақ болып табылады.

Қарапайым қарым-қатынас - басқа адамды қажетті не кедергі объект ретінде бағалау, мысалы, адам қажетті болса, байланысқа белсенді түрде түседі, ал адам кедергі болса, оны қабылдамайды, тіпті қатал, агрессивті түрде әрекеттеседі

Ресми-рөлдік қарым-қатынаста қарым-қатынас мазмұны мен құралы көрініс табады, мұнда адамның тұлғасын емес, оның әлеуметтік рөлін білу жеткілікті.

Рухани қарым-қатынас - достар

арасындағы тұлғааралық қарым-қатынас, олар әр түрлі тақырыптарда әңгімелесе алады, бір-бірін сөзсіз бет-әлпеті, қимылы, дауыс ырғағы арқылы түсінеді. Мұндай қарым-қатынас адамдардың бір-бірін жақсы білуі арқылы орнайды.

Манипулятивті қарым-қатынас

адамның тұлғалық ерекшеліктеріне байланысты әр түрлі тәсілдерді қолдану арқылы, мысалы, қорқыту, өтірік айту, т. б. арқылы одан өзіне қажетті пайда алуға бағытталады.

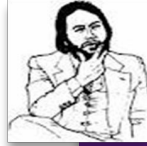
Ауқатты қауым қарым-қатынасында адамдар өз ойын емес, тек сол жағдайда рұқсат етілген нәрсе туралы айтады. Бұл қарым-қатынастың кодексі: а) сыпайылық, әдептілік; ә) келісушілік; б) ашық мінезділік, мейірімділік

Қарым-қатынас формалары

Тікелей қарым-қатынас

- Табиғи бетпе-бет, сөздік және бейсөздік (ым, қимыл) құралдар көмегімен жасалынатын толық психологиялық контакт, кері байланыс бір мезгілде өтеді. Бұл - адамдардың бір-бірімен қатынас жасау тарихындағы бірінші формасы.

Жанама қарым-қатынас

- Қатысушылардың кері байланыс уақытын ұзартатын, не кешіктіретін жазу және техника құралдары арқылы жасалынатын толықсыз психологиялық контакт. Хат жазу, кітап шығару, радиодан сөйлеу т.с. адами қарым-қатынасты күрделендіріп жіберді.

Тұлғааралық қарым-қатынас

- Екі не құрамы өзгермейтін топ ішіндегі таныс адамдардың тікелей контактылары. Тұлғааралық қарым-қатынастың белгілері: қатысушылардың психологиялық жақындығы, бір-бірінің ерекшеліктерін білуі, бірігіп күйзелуі, өзара түсінушілігі, ортақ қызметтестігі.

Қарым-қатынас түрі

Ата-ана позициясы

Жазалайтын –
бұйрық береді,
сынайды,
тыңдамаған және
қате жіберген
кезде ұрсады

Бағатын -
қорғайды,
көмектеседі,
қолпаштайды,
қайырымды,
кешірімді болып
келеді.

Бала позициясы

Тыңдайтын -
айтқанның
бәрін істейді,
қарсылық
білдірмейді.

Тыңдамайтын -
қарсылық
білдіріп, өз
дегенін істеуге
ұмтылады.

Қарым-қатынастың трансактілі анализі

Трансакция – адамдардың әрқайсысының белгілі бір позицияны ұсынып, өзара әрекеттесу бірлігі.

Эрик Берн қарым-қатынастың трансактілі анализі негізгі 3 позицияны бөліп көрсетеді:

1. Бала.
2. Ата-ана.
3. Ересек адам.

Олар күніне бірнеше рет бірін-бірі ауыстырып отырады. Адамның жүріс-тұрысында 3 позицияның біреуі басым болуы мүмкін.

ӘЛЕМ ЕЛДЕРІ ҚАЛАЙ АМАНДАСАДЫ?

■ СӘЛЕМДЕСУ, ХАЛ ЖАҒДАЙ СУРАСУ – ӘДЕПТІЛІКТІҢ БІР БЕЛГІСІ. БҮГІНГІ ӘЛЕМДЕП АДАМДАРДЫҢ СӘЛЕМДЕСУІ ӘРТҮРЛІ. БАРЛЫҚ ЖАЙТ СӘЛЕМДЕСУДЕН БАСТАЛАДЫ. СӘЛЕМДЕСУДІҢ ӨЗІ КӨҢІЛ-КҮЙДІ БІЛДІРЕДІ. БІРАҚ ӘЛЕМДЕ АМАНДАСУДЫҢ ТҮРІ КӨП. ӘР ЕЛДІҢ ӘДЕТ-ҒҰРПЫ МЕН ТҰРҒЫСЫ-ТІРШІЛІГІНЕ, САЛТ-ДӘСТҮРІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ СӘЛЕМДЕСУ ТҮРЛЕРІ ДЕ ӨЗГЕШЕ БОЛЫП КЕЛЕДІ. ОЛАРДЫҢ ӘРҚАЙСЫСЫНДА ӨЗІНЕ ТӘН САЛТЫ БОЛАДЫ. ЕНДЕШЕ, ҚАЙ ЕЛ ҚАЛАЙ СӘЛЕМДЕСЕТІНІНЕН ХАБАРДАР БОЛАЙЫҚ?

Ресейде бірінші болып ер адам қол ұсынады екен. Ал Англияда керісінше. Жігіт қолынан қолғабын шешу керек, ал әйелдерге шешпеуге рұқсат етіледі.

ЖАҢА ЗЕЛАНДИЯ

Жаңа Зеландияға сапар шеккен жандар маори халқының «хони» сәлемдесуі рәсіміне куә болады. Бұл сәлемдесудің сан ғасырлық тарихы бар. Бір-бірін көрген жандар сәлемдескен кезде мұрындарын тигізіп амандасалы. Мұрынмен үйкелесу арқылы олар «ха» рәсімін жүргізеді. «Ха» рәсімі – Төңірге құлшылық ету. Жаңа Зеландияға келген кез келген жан ұлысына және жынысына қарамастан, сәлемдескен кезде мұрынмен үйкелесу керек. Бұл заңға, тіпті Уильям ханзаданың өзі бағынған.

ТИБЕТ

Көптеген елдерде тіл шығару әдепсіздік болып танылса, кейбір жерде, тіпті тілін шығарған жан жазаға тартылады. Тіл шығару тибет халқына жат емес, себебі олар бір-бірін көргенде, тілдерін шығаралы. Бұл рәсім IX ғасырда бастау алған. Сол замандағы Тибет елінің көсемі Ландарманың тілі қара болған деседі. Тибет халқы өзгерлерге өздерінің жауыз емес екендерін көрсету мақсатында, бір-бірін көрген кезде тілдерін шығара бастайды. Бұл дәстүр жалғасын әлі күнге жалғасуда.

ТУВАЛУ

Тувалу еліндегі дәстүрлі сәлемдесу дәстүрі өте қызық. Полинезияда орналасқан арал-мемлекетке саяхат жасаған жандар жергілікті халықпен жақындау әрекетіне дайын болуы керек. Бір-бірін көрген бойда екі жан бір-бірінің беттеріне жақындап, терең дем алады.

МОНҒОЛИЯ

Бейтаныс жанды үйіне қонаққа шақырған кезде монғолдар оған «хада» деп аталатын жібек не мақта-маталы жолақ береді. Әдетте, оның түсі ақ. Кейде көк я жасыл түсті болады. Хада ұсынылған кезде келген қонақ оны екі қолмен алып, басын ізгеуі

Нағым Нұрмағамбетов (қолжазба)

тиіс. Хада ұсыну мен алу рәсімі – үлкен құрметтің белгісі.

ЖАПОНИЯ

Жапон халқы сәлемдесу рәсіміне аса мән береді. Бір-бірін көрген кезде олар иіліп сәлем беруді құп береді. Себебі адамның лауазымы, жасы үлкен болған сайын, оған төмен иілу керек. Жастар өзара бастарын ізеп амандасалы. Ал атағамде тізерлеп отырып, жерге қарай иілу керек.

КЕНИЯ

Африка құрлығындағы Кенияға сапар шеккен жандар масаи тайпасын кездестіреді. Масаи тайпасының халқы бір-бірін көргенде, билей бастайды. Би арқылы олар бір-бірімен амандасалы. Сәлемдесу биі «адаму» деп аталады, яғни «секіру биті». Билеген кезде шеңбер жасап, ырғалып, секіре бастайды. Кения мемлекетінің ақамба нәсілі ізгі ілтипат ретінде бір-біріне қол беріп әуреге түспестен, бір-біріне түкіре салады.

ГРЕНЛАНДИЯ

Гренландия сияқты арктикалық аймақтардағы эскимостар не инуиттердің «куник» деп аталатын сәлемдесу рәсімдері бар. Бұл дәстүр отбасы мүшелері мен ғашық жандар арасында кеңінен таралған. Жүздескен жандардың бірі мұрнының ұшы мен жоғарғы ерін екінші жанның қолына я бетіне тигізіп, терең дем алады.

ҚЫТАЙ

Қытай халқының дәстүрлі сәлемдесуі «коуту» деп аталады. Сәлемдескен кезде қолдарды бүгіп, иілу қажет. Әйел азаматтардың сәлемдесу рәсімі «ваньфу» деп аталады. Олар қолдарын біріктіріп, денесінің бойымен төмен қарай сырғытады. Сондай-ақ қытайлықтар қол берісіп амандасқанымен, жаңа таныстықта шапалақ ұрып жатады. «Коуту» дәстүрі аңызға айналған Хуан-ли патшаның билік еткен тұсында бастау алған еді. Сол заманда бұл дәстүр патшалармен амандасқан кезде және неке кию, үйлену сияқты салттарда қолданылған.

ТАЙЛАНД

Тай елінің амандасу рәсімі «вай» деп аталады. Бір-бірілерін көрген жандар алақандарын біріктіріп, бастарына қояды. Содан кейін иіліп, «савалди» деп айтады. Ежелден келе жатқан «вай» сәлемдесу дәстүрі әлі күнге дейін күллі Тайланд елі бойынша өз мәртебесін жоғалтпаған.

ФИЛИППИН

Филиппин елінде сәлемдесу рәсімі жас ерекшеліктерге байланысты әр қилы. Мысалы, жас жігіт үлкен кісіні көрген кезде ол басын ізеп, оң қолымен үлкен кісінің оң қолын ұстайды. Кейін саусағының ұшын оның маңдайына тигізеді де, «mano po» деп айтады. «Мано» — қол, «по» — құрмет деген мағына береді.

ТУНИС

Тунис елінің тұрғындары көшеде кетіп бара жатқан кезде бір-бірілерімен алдымен екеуара еңкейіп, оң қолын маңдайына, кейін ерніне, содан жүрегіне қойып амандасалы екен. Оның мағынасы: «Мен сіз туралы ойлаймын, мен сіз туралы сөйлеймін, мен сізді сыйлаймын».

ТОНГА

Тонга халқы таныс адаммен жолға қалса, белгілі бір арақашықтықта тоқтап, басын ізеп, аяқтарымен жерді тепкілеп, саусақтарын шықылдатады.

ГРЕНЛАНДИЯ

Гренландиялықтар жүздескенде ешқандай сәлемдесу жасамайды, бірақ олар «ауа райы тамаша» деп сөз айтады.

БОТСВАНА

Африканың оңтүстік бөлігінде орналасқан, шағын ғана аумақты қамтитын, Калахари шөліндегі мемлекет. Олар дәстүр бойынша амандасқанда «Пула» дейді. Ол «Жанбыр жаусын» деген түсіндірме береді.

ТӘЖІКСТАН

Тәжікстанда отағасы келген қонақтың қолын екі қолымен қысады.

САУД АРАБИЯСЫ

Сауд Арабиясында үй иесі келген қонақпен қол алысып болғаннан кейін, сол қолын оң иығына қояды да, екі бетінен кезек-кезек сүйеді.

ИРАН

Ирандықтар бір-бірінің қолын алып болғаннан кейін, оң қолдарын жүрек тұсына қояды.

АЛ БІЗ ҚАЛАЙ СӘЛЕМДЕСІП ЖҮРМІЗ?

Біздің дәстүр бойынша жаныс кіші үлкенге бірінші болып, таныс немесе бейтаныстығына қарамай амандасу міндет болып саналады. Еліміздің амандық салты ер азаматтар арасында алдымен егде адамға қос қол ұсынып «Ассалаумағалейкүм!» деген сөзбен басталған, сәлем алушы «Уағалейкүмассалам!» деп оң қолын ұсынады. Одан кейін «Деніңіз сау ма?», «Мал-жан аман ба?» деп аман-саулық сұрасқан. «Сәлем – сөздің атасы» деген осы.

Дайындаған
Жадыра ПЕРДЕБАЙҚЫЗЫ

Сіз білесіз бе?

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1. Сәбет Бап-Баба. Психология негіздері: оқу-анықтамалық қолданба. –Алматы: “Нұр-пресс”, 2007.-106б.**
- 2. Ерментаева А.Р. Жоғары мектеп психологиясы: Оқулық. – Алматы: “Дәуір”, 2012.-492б.**
- 3. Тәжібаев Т.Т. Жалпы психология. Алматы, 1993.**